ANALIZA CRIMEN AMBITUS W ŚWIETLE HISZPAŃSKICH LEGES MUNICIPALES/COLONIARUM I WCZEŚNIEJSZYCH REGULACJI PRAWNYCH

Emilia Twarowska-Antczak¹

<https://doi.org/10.18778/8220-421-6.16>

Abstract

In this work, I focus on issues concerning the responsibility of city officials for *crimen de ambitu* in the light of Spanish *leges municipales/coloniarius* and earlier legislation. In a system created by the ancient Romans, responsibility was intended to safeguard the interests of municipalities in the event of management irregularities. Therefore, the applicant for the office of duumvir or quaestor was obliged to set a cash security – *cautio*. One of the key problems of the Roman republic, and later the Roman municipia (also during the principate) was the corruption of voters with the aim of getting them to cast a ballot for a particular candidate. During the principate era, electoral crime was mainly committed outside Rome, which is why I analyse the legal norms contained in Spanish city laws in the context of Republican legislation.

Keywords: *leges municipales/coloniarius*, legal acts, *leges de ambitu*, official, public law, responsible officials.

¹ Uniwersytet im. Adama Mickiewicza; emilia.twarowska@gmail.com

Słowa kluczowe: *leges municipales/coloniarum*, akty prawne, *leges de ambitu*, urzędnik miejski, prawo publiczne, odpowiedzialność urzędnika.

1. Słowo wstępne

Studia nad prawem municypalnym antycznego Rzymu są ciągle aktualne i służą do szukania podobieństw, a nawet wykazania ciągłości kulturowej w zakresie organizacji autonomii lokalnych (Sitek, 2008: 13).

Z tego też względu badanie takich zagadnień jak wykonywanie prac publicznych, kwalifikacje kandydatów na urzędy publiczne, urzędnicy pomocniczy, przeciwdziałanie korupcji, jak i wymiar sprawiedliwości posiadają walory poznawcze nie tylko dla romanistów, ale także dla szerokiego grona badaczy antyku, jak i jego miłośników (*ibidem*). Ponadto zauważalne stopniowe wzmacnianie pozycji lokalnych społeczności jest istotnym elementem polityki Unii Europejskiej. Istnieje trend promowania zaangażowania obywateli w proces decyzyjny w sprawach dotyczących ich małej społeczności – ich miejscowości (Albertini, 1923; Sitek, 2011: 255). Tym samym odwołujemy się do tradycji dobrze nam znanej z okresu istnienia Imperium Rzymskiego, kiedy to małe społeczności – kolonie, municypia – były podstawą „uformowania się jednego, zwartego i sprawnego organizmu państwowego” (Twarowska-Antczak, 2018: XVIII). Istotne podobieństwa organizacji municypiów istniejących w Imperium Rzymskim i współczesnych samorządów gminnych zachęcają do przeprowadzenia badań prawnoporównawczych. W pracy tej skupię się na zagadnieniach odpowiedzialności urzędników miejskich za *crimen de ambitu* / *crimen ambitus* w świetle hiszpańskich *leges municipales/coloniarum* oraz wcześniejszych regulacji prawnych.

2.

***Crimen ambitus* w świetle regulacji republikańskich**

Jedną z najważniejszych pożądlivości człowieka jest chęć zdobycia i posiadania władzy. To właśnie ta pożądlivość od najdawniejszych czasów sprawia, że kandydaci na urzędy dopuszczają się różnych oszustw wyborczych. Tak też było w republikańskim Rzymie. Stąd też dość wcześnie pojawiły się regulacje prawne, których celem było zwalczenie nadużyć wyborczych (*crimen ambitus*) (Sitek, 2010: 5).

Pomimo zmiany ustroju na pryncypat, za czym podążyło stopniowe przejmowanie przez cesarzy prawa do nominowania na najwyższe funkcje w państwie, przestępczość wyborcza nie została wyeliminowana. Nadal bowiem stosowano republikański system wyboru urzędników w prowincjach i municypiach, obsadzano bowiem stanowiska w administracji lokalnej, przy pomocy zgromadzeń ludowych. Tym samym miały one charakter zgromadzeń wyborczych (Wołodkiewicz, 2007: 124). Z tego też względu jednym z największych problemów rzymskiej republiki (Sobczyk, 2014: 11), później zaś rzymskich municypiów (także podczas pryncypatu) było korumpowanie wyborców w celu skłonięcia ich do głosowania na określonego kandydata. Za pryncypatu przestępczość wyborcza w głównej mierze występowała poza Rzymem, o czym wspomina Modestyn – jurysta z III wieku po Chr.:

Haec lex in urbe hodie cessat, quia ad curam principis magistratuum creatio pertinet, non ad populi favorem. Quod si in municipio contra hanc legem magistratum aut sacerdotium quis petierit, per senatus consultum centum aureis cum infamia punitur. Qua lege damnatus si alium convicerit, in integrum restituitur, non tamen pecuniam recipit. (D. 48, 14, 1)

Modestyn zauważa, że *lex Iulia de ambitu* (szerzej o tej ustawie poniżej) nie była już stosowana w Rzymie, miała ona jednak zastosowanie w miastach prowincjonalnych, tj. municypiach i koloniach. Fakt ten zapewne przedłużył jej żywotność, obowiązywała ona bowiem jeszcze w czasach Justyniana, choć znaczenie miała tylko w wyborach w municypiach i koloniach (C. 9, 26, 1; Wołodkiewicz, 2007: 124; Sobczyk, 2014: 22). W celu zrozumienia i omówienia odpowiedzialności urzędniczej za przestępstwa wyborcze w municypiach w okresie pryncypatu należy sięgnąć do źródeł, a dokładniej – wprowadzanych regulacji prawnych oraz znanych z przekazu źródłowego procesów w tym zakresie.

Próba metody zmiany wyniku wyborów była bardzo zróżnicowana: darowizny pieniędzy i przysług dla wyborców, presja i zastraszanie w czasie głosowania, stronnictwo i korupcja sędziów odpowiedzialnych za liczenie głosów i ogłaszanie zwycięzcy. Jednak tej próbie nieprawidłowości cały czas przeciwstawiały się inicjatywy mające na celu zapewnienie prawidłowego przebiegu wyborów. Wpływanie na wolę wyborców związane jest zarówno z samym aktem oddania głosu, jak i uniemożliwieniem wzięcia udziału w wyborach (Wołodkiewicz, 2007: 120). Nacisk na wyborców może także polegać na zmasowanej propagandzie, mającej swe odbicie w różnego rodzaju realnych i nierealnych obietnicach; oraz wpływu na wolę wyborców poprzez płacenie za oddanie głosu, bądź też poczęstunek lub innego rodzaju przysługiwą „kiełbasę wyborczą” (*ibidem*). Podstawowym źródłem do niniejszych zagadnień są przede wszystkim *leges de ambitu* (ustawy przeciw przestępstwom wyborczym), ale również *leges sumptuariae* (ustawy przeciwko zbytkowi) (Twarowska-Antczak, 2019: 119–129) oraz *leges tabellariae* (ustawy regulujące głosowanie). Skupmy się na *leges de ambitu*, których nazwa pochodzi od łacińskiego słowa *ambio*, *-ire*, *-ivi*, *-itum*, co oznacza w pierwszym znaczeniu „obchodzić”, „objeżdżać”, „krążyć”, „opływać”, ale również „obchodzić miasto”, czy też „udawać się do znajomych celem pozyskania ich głosów przy wyborach”². Na tej podstawie

² *ambio*, *ire*, *ii*, *itum*, w: *Słownik łacińsko-polski* (2007): tom I A–C. Warszawa: 2007: 168; *ambitus*, w: *Słownik łacińsko-polski* (2007):

wnioskuje się, że *ambitus* oznaczał pierwotnie „obchodzenie miasta przez kandydatów podczas i przed wyborami w celu zbierania głosów” aby z biegiem czasu przyjąć znaczenie na prawne i bezprawne sposoby zdobywania głosów (Zandberg, 2001: 104). Należy jednak podkreślić, że termin ten najczęściej jest stosowany w znaczeniu pejoratywnym (Appel, 2019: 213). Bardzo trudno uzyskać satysfakcjonującą jego definicję, co ma swoją przyczynę w źródłach, które koncentrują się na karach stosowanych przy *ambitus*, nie zaś na istocie tego terminu (Schuller, 2000: 352; Appel, 2019: 213–214).

Podstawowymi przestępstwami wyborczymi, określanymi mianem *ambitus*, były: *largitio* (przekupienie wyborców), *crimen sodalicio* (udział w stowarzyszeniach zajmujących się organizacją przestępstw wyborczych) oraz *coitio* (koalicje wyborcze w celu wyeliminowania trzeciego kandydata). Najwięcej rozbieżności interpretacyjnych wśród badaczy przysparza *coitio*³. Powszechnie bowiem uważane było za koalicję wyborczą, która miała doprowadzić do wyeliminowania trzeciego kandydata w grze o funkcję konsula. Przedstawiciele szkoły klasycznej tj. Th. Mommsen (1843: 55–56), L.R. Tayllor (1968: 64, 68) wskazywali jakoby *coitio* było jednym z przestępstw publicznych – wchodzących w skład *ambitus*. Ten punkt widzenia podważali, nadając legalność *coitio* U. Hall (1964: 302), za nim zaś E.S. Staveley (1972: 205) i E.A. Bauerle (Bauerle, 1990: 96 i nn) narzucając nową lekcję Scholia Bobiensis⁴. Współcześni

tom I A–C. Warszawa: 169; Mokrobiusz (Saturnalia I 14,5) twierdzi, że ma on tożsame znaczenie z *circumire*; Sextus Pompeius Festus (*ambitus*, w: *De verborum significatione*) podaje dwa znaczenia: pas ziemi między budynkami umożliwiający przechodzenie („proprie dicitur circuitus aedificiorum patens in latitudine pedes duos et semissem, in longitudinem idem quod aedificium...”) oraz przestępstwo z żądzy pieniędzy lub sprzecznego z prawem ubiegania się o zaszczyty („...sed et eodem vocabulo crimen avaritiae vel affectati honoris appellatur”).

³ *coitio*, onis, w: Pieńkos, 1996: Warszawa: 80.

⁴ “M. Licinius Crassus (...) pertulit, ut severissime quaereretur in eos candidates, qui sodales sibi conciliassent, ut per illos pecuniam

badacze dystansują się od jednoznacznej klasyfikacji *coitio*. Badania A. Zandberga jednoznacznie wskazują na niemożność klasyfikacji niniejszej czynności jako przestępstwa bądź też nie (Zandberg, 2001: 104–105).

Pomimo, że *leges de ambitu* powstały już w okresie wczesnej republiki, zdecydowana ich większość została uchwalona w okresie jej końca. Za T. Walling przyjmuje podział *leges de ambitu* na trzy grupy: pierwsza z nich to okres 432–314; drugi to 181–159; trzeci zaś to ustawy z I wieku (Wallinga, 1994: 411). Ustawy te wprowadzały różnego rodzaju sankcje, tj. wygnanie z miasta, wykluczenie z życia politycznego dożywotnio lub na 10 lat, kary pieniężne itp. Wiedzę o treści *leges de ambitu* posiadamy nie z samych ustaw, bowiem nie zachowały się one nawet fragmentarycznie. Wspominają o nich głównie źródła literackie, zwłaszcza dzieło Tytusa Liwiusza⁵ i dzieła Marka Tulliusza Cicerona⁶, jak i sporadycznie prawnicze⁷. Fakt ten spowodował, że ustalenia dotyczące datacji, treści regulacji, oraz podmiotów zaangażowanych w ich powstanie niejednokrotnie pozostają w nauce sporne, często oparte na hipotezach (Sobczyk, 2014: 12). Zaś współcześni badacze – romanisci – nazywają je, jak podaje M. Sobczyk, przekupstwem wyborczym (Kowalski, 1983: 107 i n.; Kowalski, 1987/1988: 7 i n.; Wąsik, 2012: 23 i n.; Sobczyk, 2014: 12), korupcją wyborczą lub przedwyborczą (Wołodkiewicz, 2007: 120 i n.; Lintott, 1990: 1 i n.; Montgomery, 2011: 165; Sobczyk, 2014: 12), nadużyciem wyborczym (Sitek, 2010: 5; Sobczyk, 2014: 12), intrygą wyborczą (Frýdyk, 2010: 57–60; Sobczyk, 2014: 12), niedozwolonymi praktykami zmierzającymi do przekonania do oddania głosu na właściwego kandydata (Kołodko, 2012: 68; Sobczyk, 2014: 12).

tribulibus dispertirent ac sibi mutuo eadem suffragationis emptae praesidia communicarent”. Tłum.: M. Lucjusz Krasuss postanowił, aby najostrzej traktować tych kandydatów, którzy zjednywali sobie członków stowarzyszeń, by przy ich pomocy rozdzielać pieniądze wewnątrz *tribus*, wspólnie korzystając w tym głosowaniu z nabytej pomocy”. Według lekcji Mommsena zamiast *sodales* było *alios*.

5 Szczegółowe odwołania w aneksach.

6 Szczegółowe odwołania w aneksach.

7 Rzymscy juryści nawiązują do owych ustaw wyjątkowo rzadko.

Przestępstwa regulowane ustawami *de ambitu* rozstrzygane były przez *quaestori perpetua de ambitu*. Istnieje pewne prawdopodobieństwo, że powołanie takiego trybunału powstało w drodze *lex Cornelia Fluvia de ambitu* z 159 r. przed Chr. (Fascione, 1984: 55 i n.). M. Sobczyk obala tę teorię w swojej pracy poświęconej *lex de ambitu*, wskazując jednocześnie na drugą połowę II w. przed Chr. jako bardziej prawdopodobny, (Sobczyk, 2014: 22; Sobczyk twierdzi tak za: Bauerle, 1990: 45 i n.; Robinson, 1995: 84; Nadig, 1997: 29; Kołodko, 2012: 94 i n.) oraz na 116 r. przed Chr. jako rok pierwszego znanego najstarszego procesu przed taką *quaestio* (Sobczyk, 2014: 22, przyp. 98).

W materiale źródłowym odnajdujemy informację o 41 procesach *de ambitu*, połowa z nich (22) dotyczyła wyborów konsula, 8 zaś wyborów pretora. Nie oznacza to wcale mniejszego stopnia korupcji przy staraniach o niższe funkcje urzędnicze rzymskiej republiki. Może to być natomiast spowodowane mniejszym zainteresowaniem antycznych pisarzy, w tym historiografów. Nic tak bowiem nie ekscytuje jak najwyższa władza, która niewątpliwie mieściła się w funkcjach konsularnych⁸.

Liczba procesów wzrastała systematycznie w związku z gwałtownym zaostreniem walki wyborczej, czemu sprzyjało wszelkiego rodzaju działanie, celem osiągnięcia stanowiska. W I wieku przed Chr. korupcja wyborcza osiągnęła swoje apogeum, przejawiało się to nawet w gwałtownym, często dwukrotnym, wzroście oprocentowania udzielanych podczas kampanii pożyczek pieniężnych. Trudno jednoznacznie założyć jakie sumy przeznaczano na korumpowanie wyborców. Zdaniem M. Sobczyka mogły one sięgać nawet 10 000 000 sestercji, i to tylko podczas jednej kampanii⁹. Taka sytuacja niejednokrotnie prowadziła do bankructwa kandydata przegranego (Cic. Att. 4, 15, 7; Sobczyk, 2014: 24). Zne są też przypadki skazania obu wybranych kandydatów na funkcję konsula (Asc. 75; Scholia Bobiensis 78–79;

⁸ Sobczyk (2014: 25) wskazuje, że najlepiej udokumentowane są te procesy w które zaangażowany był sam autor ich przekazu źródłowego – Ciceron.

⁹ idem (2014: 24) w swoich badaniach podąża za Bauerle, 1990: 21.

Sobczyk, 2014: 24), lub też oskarżenie całej czwórki kandydatów w procesie *de ambitu* (Cic. Att. 4, 18, 3; 4, 17, 5; Cic. Ad Quin. frat. 3, 2, 3; 3, 3, 3. Linderski, 1966: 145 i n.; Nadig, 1997: 111, 123 i n.; Sobczyk, 2014: 24).

W stan oskarżenia stawiani byli zarówno wygrani, jak i przegrani kandydaci na dany urząd, z tą różnicą, że ci pierwsi w zdecydowanej większości. Motywy, którymi kierowali się oskarżyciele, jak twierdzi M. Sobczyk, były bardzo osobiste, tj. chęć wyeliminowania przeciwników politycznych, bądź też chęć odzyskania poprzedniego statusu, wtedy gdy oskarżyciel był osobą uprzednio skazaną za *ambitus* (Sobczyk, 2014: 26). Należy podkreślić, że proces taki mógł się odbyć w każdym momencie, za wyjątkiem kandydatów którzy wygrali. Dla tych drugich musiało to nastąpić przed wstąpieniem na urząd albo po jego zakończeniu, ze względu na przysługujący urzędnikowi immunitet. Zgodnie z przekazem źródłowym 18 z nich zakończyło się skazaniem, a 19 uniewinnieniem. Wypada podkreślić, że wyroki uniewinniające nie dają pewności co do bezpodstawnego oskarżenia. Udowodnienie przestępstwa nie było łatwe. Należy bowiem zdać sobie sprawę z trudu materiału dowodowego, zwłaszcza gdy kandydat – później oskarżony, posługiwał się osobami trzecimi – *divisores* czy też *sodales* do korumpowania wyborców. Ponadto w korumpowaniu wyborców często pomagały rodzina, przyjaciele oraz inni jego polityczni protektorzy. W zwyczaju było, że to co zabronione było w stosunku do kandydata, wykonywali jego poplecznicy, tym sposobem obchodzono np. zakaz organizacji igrzysk. Ponadto, M. Sobczyk wskazuje, że do danych tych nie można podchodzić bezkrytycznie, gdyż równie palącym problemem w tych czasach było korumpowanie nie tylko oskarżycieli, ale i samych sędziów (Sobczyk, 2014: 26, szczególnie przypis 129). Co więcej, oskarżyciele, jak i potencjalni sędziowie – czyli wyborcy należący do wyższych sfer, byli często beneficjentami korupcji wyborczej, dlatego też nie leżało w ich interesie jej zwalczanie (*ibidem*: 26–27). Nie da się jednak nie zauważyć, że w żadnym z procesów w stan oskarżenia nie zostali postawieni Juliusz Cezar, Gnejusz Pompejusz i Marek Krassus. Źródła bowiem wskazują, że pierwszy z nich przeznaczył ogromną sumę

na cele korupcyjne podczas kampanii na urząd *pontifex maximus*, a mimo to nie został oskarżony *de ambitu* (Suet. Div. Iuli. 13; Sobczyk, 2014: 27–28). Pompejusz również nie poniósł odpowiedzialności karnej, pomimo, że dopuścił się korumpowania wyborców, w celu osiągnięcia konsulatu w roku 60 przed Chr. przez jego protegowanego Lucjusza Afraniusza (Cic. ad Attic. 1, 16, 12; Plut. Pomp. 44, 3–4; Sobczyk, 2014: 27–28). Należy zgodzić się z Sobczykiem, że „brak procesów względem nich można jednak wytłumaczyć tym, że byli tak potężni, że nikt nie odważył się ich oskarżać” (Sobczyk, 2014: 28).

3. ***Crimen ambitus w świetle leges municipales/coloniarum***

Leges municipales/coloniarum dają możliwość wglądu w regulację prawną dotyczącą odpowiedzialności urzędniczej, w tym też odpowiedzialności za *crimen de ambitu*. Wszystkie z zachowanych praw pochodzą z Półwyspu Iberyjskiego, z okresu dynastii flawijskiej. Należy jednak nadmienić, że nie są one jedynym zachowanym źródłem regulującym funkcjonowanie municypiów rzymskich. Na półwyspie Apenińskim zachowały się *lex Tarentina* oraz *lex Heracleensis* z Heraklei, na półwyspie Iberyjskim zaś *lex Iulia Genetiva Ursonensis* z Urso (Osuna, Sewilla). *Leges municipales*, datowane na czasy Domicjana, zamykają proces municypalizacji Hiszpanii rozpoczęty przez Wespazjana (Twarowska-Antczak, 2012: 173–174). Z zachowanych *leges municipales* tylko w ośmiu przypadkach jesteśmy w stanie zlokalizować ich proveniencję. Koncentrują się one głównie wokół niewielkich ośrodków miejskich, tj. Salpensa, Irni, Villona, Italica, Corticata, Ostippo, Iliturgicola oraz Carruca, za wyjątkiem *Lex Malacitana* – Malaca. Biorąc pod uwagę podział administracyjny Półwyspu Iberyjskiego, ukonstytuowany w czasach Augusta, widzimy, że miasta te położone są na terenie dwóch z trzech prowincji, na które dzieliła się *Hispania*, mianowicie Betyki oraz Hiszpanii Bliższej. Zaznaczyć należy, że wyłącznie jeden fragment pochodzi

z tej ostatniej, żaden zaś z zachowanych fragmentów nie pochodzi ani ze stolicy prowincji (*Corduba* i *Tarragona*), ani ze stolicy okręgów sądowniczych (*conventus iuridici*). Najwięcej zaś pochodzi z *conventus Hispalensis* cztery; z *conventus Astigitanus* trzy oraz z *conventus Gaditanus* tylko jedno (Twarowska-Antczak, 2012: 173–174). Ustawy te nie powstały w próżni. Wyrosły one z wcześniej istniejących regulacji republikańskich. Niejednokrotnie nawiązując do nich, a nawet kopiując rozwiązania prawne.

Niestety, nie posiadamy pewnych informacji o sądownictwie karnym w municypiach i koloniach rzymskich. Idąc za W. Litewskim można wskazać na duumwirów *iure dicundo*, jako na organ mający w swojej władzy system sądownictwa – wskazując jednocześnie istnienie sądów lokalnych. Pierwsze znane nam źródło regulujące niniejsze kwestie to *lex Iulia municipalis*¹⁰. Zgodnie z nimi to właśnie sądy lokalne rozstrzygały sprawy karne na czele z *duumviri iure dicundo*. W. Litewski podkreśla, że istnieje brak dowodów aby mówić, iż sądownictwo karne należało do *iuridici* (Litewski, 2003: 67).

Przepisy antykorupcyjne w rzymskich ustawach miejskich dotyczą się kilku podmiotów. Po pierwsze kandydata na urząd, po drugie osoby, której kandydatura nie została jeszcze oficjalnie zgłoszona oraz osób trzecich, które same nie były kandydatami i nie miały w zamiarze ubiegać się o urząd ale czyniły to w imieniu kandydata – lobbując na jego korzyść¹¹. Regulacja ta nie jest *novum*, ponieważ ustawodawstwo rzymskie znało już podobne rozwiązania.

¹⁰ Więcej na temat *lex Iulia municipalis* patrz: Twarowska-Antczak, 2018.

¹¹ LU 132 „ne quis in c(olonia) G(enetiua) post h(anc) l(egem) datam petitor kandidatus,/ quicumque in c(olonia) G(enetiua) I(ulia) mag(istratum) petet, magistratus{ue} peten-/ di causa in eo anno, quo quisque anno petitor/ kandidatus mag(istratum) petet petiturusue erit, mag(istratus) pe-/tendi <c(ausa)> conuiuium facito neue at cenam quem{ue}/ uocato neue conuiuium habeto neue facito sc(iens) <d(olo)> m(alo),/ quo qui<s> suae petitionis causa conui<ui>um habeat/ ad cenamue quem{ue} uocet, praeterdum quod ip-/se kandidatus petitor in eo anno, <quo> mag(istratum) petat,/ uocari[t] dumtaxat in dies sing(ulos) h(omines) (nouem) conui<ui>um/ hab<uerit>, si uolet, s(ine) d(olo) m(alo). neue

Zakaz, którym zostały obłożone powyższe podmioty dotyczył organizacji uczt lub biesiad (*convivium*)¹² oraz obiadów (*cena*)¹³ dla większej liczby osób niż 9 w przeciągu jednego dnia. Zjawisko organizacji tego typu spotkań w celu pozyskania przychylności

quis petitor kandidatus/ donum munus aliudue quit det largiatur peti-/tionis causa sc(iens) d(olo) m(alo). neue quis alterius petitionis/ causa conuiuiua facito neue quem ad cenam uoca-/ to neue conuiuium habeto, neue quis alterius pe-/titionis causa cui quit d[on]um munus aliutue quit/ dato donato largito sc(iens) d(olo) m(alo). si quis atuersus ea/ fecerit, (sestertium) (quinque milia) c(olonis) c(oloniae) G(enetiuae) I(uliae) d(are) d(amnas) e(sto), eiusque pecuniae cui eor(um)/ uolet rec(iperatorio) iudic(io) aput Iluir(um) prae(f)ectum<ue> actio petitio per-/sec(utio)que ex h(ac) l(ege) i(us) potest(as)que esto”. Tłum.: „Niech nikt w *colonia Genetiva Iulia* po wydaniu tej ustawy, będąc kandydatem lub ubiegając się o jakiś urząd w *colonia Genetiva Iulia*, z powodu ubiegania się o urząd w tym roku, lub powzięcia zamiaru ubiegania się o urząd, nie organizuje żadnych przyjęć, nie zaprasza na obiad, ani niech świadomie i podstępnie nie wystawia, ani nie organizuje przyjęć w celach wyborczych, z wyjątkiem sytuacji, gdy kandydat ubiegający się w danym roku o urząd, zaprosi kogoś na ucztę bez posądzenia o podstępne działanie, byleby w ciągu jednego dnia nie przyjął na uczcie więcej niż 9 osób. Ponadto niech żaden kandydat z powodu ubiegania się o urząd nie daje, hojnie obdarowuje podarkiem, prezentem albo czymś innym pod zarzutem podstępnego działania. Niech nikt z powodu ubiegania się o urząd przez kogoś inne gonie organizuje bankietu, nie zaprasza nikogo na biesiadę, nie wydaje uczyty ani niech nikt z powodu ubiegania się o urząd przez kogoś innego nie rozdaje w jego imieniu prezentów, hojnie nie obdarowuje podarkiem, prezentem lub czymś innym pod zarzutem podstępnego działania. Jeśli ktoś uczyni coś przeciwko temu, niech będzie ukarany karą grzywny w wysokości 5000 sestercji na rzecz mieszkańców *colonia Genetiva Iulia*. Każdy obywatel na podstawie tej ustawy niech ma prawo i uprawnienie do wystąpienia ze skargą, pozwem i roszczeniem o tę sumę do trybunału rekuperatorów za pośrednictwem duumwirów lub prefekta wobec duumwirów”. Sitek, 2008: 82–83.

¹² *Convivium* czyli biesiadowanie polegające na organizacji uczyty w domostwie lub na wolnym powietrzu o dowolnej porze dnia stwarzała możliwości zaproszenia dużej liczby gości.

¹³ *Cena*, czyli główny posiłek dnia podawany zazwyczaj około 15.

przyszłych wyborców było już spotykane w okresie republiki. Z tego też powodu stopniowo wprowadzano ograniczenia drogą ustaw *de ambitu*. Niemożliwe było wprowadzenie całkowitego zakazu. Należy bowiem pamiętać, że ucztowanie w starożytnym Rzymie oraz na terenie municypiów/kolonii było przejawem gościnności wynikającej z istniejących stosunków społecznych panujących w tamtym okresie. Z tego też powodu takie ograniczenia B. Sitek interpretuje jako przejaw racjonalności ustawodawcy (Sitek, 2008: 84), bowiem w ten sposób ograniczano możliwość wykorzystania elementów życia codziennego dla celów politycznych, nie ingerując jednocześnie w życie rodzinne. Pośrednio zapewne wpływ na niniejsze ograniczenia miały *leges sumptuariae*, czyli ustawy przeciw zbytkom, a w szczególności *leges cibariae* (ustawy o wydatkach). Z szeregu ustaw, które były wydane najbliższa czasom *lex Ursonensis* jest *lex Antia*. Została ona uchwalona prawdopodobnie między 70 a 66 r. przed Chr. przez trybuna ludowego Gajusza Antiusza Restora. Ustawa ta przede wszystkim zakazywała przyjmowania zaproszeń na uczyty osobom pełniącym urząd oraz tym, które o urząd się ubiegały – *designatus*. Tym samym takie działanie traktowano jako niedozwoloną praktykę wyborczą (*ambitus*) (Sitek, 2010: 5–15; Kołodko, 2012: 67–103; Rominkiewicz, 2016: 4). B. Sitek przypuszcza, że regulacje prawne z *lex Antia* wpłynęły na wprowadzenie analogicznych rozwiązań do *lex Ursonensis* (Sitek, 2010: 9). Należy jednak pamiętać, że *lex Antia* to prawdopodobnie *lex imperfecta*, tzn. nieobjęta sankcją. Prawdopodobnie było to powodem, że niestety, nie spotkała się z przychylnością wśród współczesnych. Nie była ona również skuteczna w przeciwdziałaniu korupcji podczas piastowania urzędów (Jurewicz, 2012: 40). W związku z tym Makrobiusz przekazał nam pewną anegdotę, jakoby jej twórca, widząc, że ustawa jest łamana, postanowił do końca swego życia spożywać posiłki w domu. Dopiero *Lex Ursonensis* wprowadza sankcję grzywny w wysokości 5000 sestercji na rzecz mieszkańców kolonii/municipium za każde naruszenie prawa.

Zakaz antykorupcyjny nie ograniczał się tylko do zakazu organizacji biesiad, zakazywał również rozdawania prezentów lub podarków (*donum munus*) w celu pozyskania sympatii

wyborców. Prawdopodobnie ustawodawca pod pojęciem prezent/podarek rozumiał zarówno podarki posiadające wartość majątkową jak i obowiązek publiczny – czyli obietnicy wyborczej, że po wygranych wyborach zwolni z określonych obowiązków publicznych tych, którzy na niego głosowali (Sitek, 2010: 10). Ponadto zakazywano także innych form przekupstwa – świadomego lub podstępnego (Perelli, 1994: 71 i n.; Sitek, 2008: 84). Pierwowzory niniejszej regulacji znajdowały się w republikańskich *leges de ambitu*. B. Sitek, za: L. Fascione, przyjmuje jakoby już w *lex Cornelia Fulvia de ambitu* (159 r. przed Chr.) znajdowały się regulacje skierowane przeciwko praktykom prowadzonym przez *divisores* (osoby, które podczas kampanii wyborczej dystrybuowały pieniądze przeznaczone na korumpowanie). Bardziej prawdopodobne, choć także przysparzające dużo wątpliwości jest uznanie *Lex Calpurnia de ambitu* – 67 r. przed Chr. (Asconius 69C, Scholia Bobiensia 78–79 St; Cass. Dio 36, 38, 2–5; Linderski, 1966: 116; Kowalski, 1983: 113 i n.; Kowalski, 1987/1988: 11, Lintott, 1990: 7; Nadig, 1997: 107; Mommsen, 1899: 870; Zandberg, 2001: 111; Sobczyk, 2014: 15–16) jako pierwszej regulującej kwestię działalności *divisores*¹⁴. Wydaje się, że normy prawne zawarte w *lex Ursonensis* są powieleniem, bądź były inspirowane regulacjami z *lex Licinia de sodaliciis* (Pro Planc. 45–47). Była ona skierowana przeciwko stowarzyszeniom *sodalicia* lub *sodalitates*. Organizacje te były bardzo wygodną formą dystrybucji pieniędzy „z ukrycia” (miało to zapobiec oskarżeniu kandydata o *ambitus*). W trakcie kampanii wyborczej organizowali oni dystrybucję podarków i przysług za poparcie na rzecz określonego kandydata; zastraszali także wyborców kontrkandydatów (Fascione, 1984: 109 i n.; Kowalski, 1987/1988: 12; Bauele, 1990: 75 i n.; Lintott, 1990: 9; Nadig, 1997: 60; Montgomery, 2011: 31 i n.; Wąsik, 2012: 25 i n.; Sobczyk,

¹⁴ Jest to sporna kwestia wśród badaczy. Zgodnie z tradycyjną szkołą taki projekt miał być dopiero wprowadzony w *lex Tullia de ambitu* (Mommsen, 1899: 870). Powołując się na Askoniusza (ASC. 66) alternatywne pole widzenia zaprezentowali Linderski (1966: 116), a także Fascione (1984: 67). Zdaniem zaś Zandberga (2001: 111–112) i Sobczyka (2014: 15–16) kwestia ta zostaje nadal nierozstrzygnięta.

2014: 18–19). Tym sposobem odróżniano *crimen ambitus* oraz *crimen sodaliciorum*; proces *de ambitu* nie wykluczał jednocześnie procesu *de sodaliciis* w odniesieniu do czynów popełnionych podczas tej samej kampanii wyborczej¹⁵. Działanie niezgodnie z niniejszymi przepisami wiązało się z karą grzywny w wysokości 5000 sestercji na rzecz mieszkańców kolonii/municipium za każde naruszenie prawa. Dochodzono tego w drodze skargi popularnej, tzn. mogącej być złożoną przez każdego obywatela niniejszego miasta. Prawdopodobnie regulacja ta dokonana była na podstawie inspiracji wcześniejsza *lex Aufidia*. Według jej zapisów kandydat jest zobowiązany zapłacić 3000 sestercji na rzecz przekupionego już wyborcy (Zandberg, 2001: 119). Należy jednak podkreślić, że odpowiedzialności karnej podlegał tylko korumpujący – sprawca korupcji, nie zaś skorumpowany – przyjmujący korzyść majątkową w formie podarków.

4.

Podsumowanie

Doświadczenie prawa rzymskiego stanowi dowód na to, że skuteczne zwalczanie korupcji wyborczej napotyka bardzo duże trudności. Mimo rozbudowanej legislacji i surowej sankcji karnej trudno twierdzić, że ustawodawca rzymski odniósł sukces na tym polu (Sobczyk, 2014: 29).

Korupcja istniała w świecie rzymskim i była zjawiskiem powszechnym, ale jednocześnie zjawiskiem potępionym jako zaburzenie równowagi społecznej. Był to jednak system mocno powiązany z „typem państwa”, w którym władza była w rękach

¹⁵ Na temat zależności między nimi patrz: Fascione, 1984: 109; za przykład może posłużyć oskarżenie w dwóch niezależnych procesach zarówno o *ambitus*, jak i o *crimen sodaliciorum* T. Annii Milo (w 52 r. przed Chr.) oraz M. Valeriusa Mesalla Rufusa (w 51 r. przed Chr.): Cic. *Ad Atticum* 11,22, 2 i *Asconius* 39 C i 54 C.

elit, one zaś opierały swoją supremację na kryterium pochodzenia. Regulacje prawne dotyczące *crimen de ambitu* miały na celu ograniczenie owego procederu, który swoim zasięgiem przekroczył granice *Urbs*. Dotarł do najodleglejszych stron Imperium, co widoczne jest w regulacjach *leges municipales/coloniarum* z Półwyspu Iberyjskiego. Z tego też względu nawiązywanie lub czerpanie z regulacji republikańskich było naturalną koniecznością. Na podstawie przeprowadzonych badań należy wskazać szczególnie dwie regulacje republikańskie *lex Aufidia* oraz *lex Licinia de sodalibus*, które służyły jako wzór dla regulacji owej kwestii w *leges municipales/coloniarum*.

Aneks 1. Ustawy *de ambitu* i zawarte w nich regulacje prawne cz. 1

LEX	ROK	AUTORSTWO	REGULACJE	SANKCJE
Lex de ambitu -plebiscitum ¹	432	?	– zakazywała noszenia <i>toga candida</i> – tj. śnieżnobiała toga obsypana pyłem kredowym ²	?
Lex Poetelia ³	358	G. Petelius	– zabraniała obchodzić place jarmarczne i różne miejsca zebrań w celu zbierania głosów – powstała z inicjatywy patrycjusz, którzy w ten sposób zamierzali ograniczyć <i>homines novi</i> ⁴	?
edykt ⁵	314	G. Maennius	– wprowadzenie w Rzymie specjalnych <i>quaestiones</i> przeciwko <i>coitiones</i> działającym na szkodę republiki	?
Lex Cornelia Baebia de ambitu ⁶	181	P. Cornelius Cethegus & M. Bibulus Temphilus	?	– kara śmierci? ⁷
Lex Cornelia Fluvia de ambitu ⁸	159	C. Cornelius Dolabella & M. Fulvius Nobiliora	?	– kara śmierci? ⁹

Lex Cornelia de ambitu ¹⁰	81 ¹¹	?	Na wniosek Kornelliusza Sulli	?	– utrata <i>ius honorum</i> (zakaz kandydowania) przez okres 10 lat
Lex Aurelia de ambitu ¹²	70	?		– zakaz posługiwania się przez kandydatów <i>nomenclatores</i> (osoby, które podczas przechadzki podpowiadały kandydaciowi imiona spotkanych wyborców). W ten sposób kandydat przełamował dystans między nim a jego przyszłymi wyborcami.	?
Lex Calpurnia de ambitu ¹³	67		C. Calpurnius Piso ¹⁴	– zakazywała ona działalność <i>divisores</i> (osoby, które podczas kampanii wyborczej dystrybuowały pieniądze przeznaczone na korumpowanie) ¹⁵	– utrata urzędu i miejsca w senacie, oraz <i>ius imaginum</i> (prawo do publicznego przedstawiania woskowych masek przedstawiających wizerunek przodków) ¹⁶
				– po raz pierwszy wprowadzono karę grzywny (o nieznanej wysokości) ¹⁸	– dożywotnią utratę możliwości ubiegania się o urząd w przyszłości ¹⁷
				– gratyfikację dla zwycięskiego oskarżyciela (<i>praemia legis</i>) ¹⁹	– po raz pierwszy wprowadzono karę grzywny (o nieznanej wysokości) ¹⁸

LEX	ROK	AUTORSTWO	REGULACJE	SANKCJE
Lex Fabia de numero seclatorum ²⁰	64 ²¹		<ul style="list-style-type: none"> – ograniczenie liczby <i>seclatores</i> (osoby publicznie towarzyszące kandydatowi)²² – zapobieżenie aktom przemocy podejmowanym przez <i>seclatores</i>²³ 	?
Lex Tullia de ambitu ²⁴	63 ²⁵	konsulat Cycerona i C. Antonius	<ul style="list-style-type: none"> – miała ustalić dostępną liczbę <i>seclatores</i> – zabraniała sponsorowania igrzysk gladiatorów na dwa lata przed kandydowaniem na urząd (za wyjątkiem zapisu testamentowego osoby trzeciej)²⁶ – zakazywała ona działalność <i>divisores</i> (osoby, które podczas kampanii wyborczej dystrybuowały pieniądze przeznaczane na korumpowanie) 	do ograniczeń uregulowanych w <i>lex Calpurnia de ambitu</i> dodano: <ul style="list-style-type: none"> – dziesięcioletnie wygnanie z Rzymu i Italii²⁷ – kara grzywny dla osób uchylających się od uczestnictwa w procesie o ambitus pod pretekstem choroby²⁸ – gratyfikację dla zwycięskiego oskarżyciela (<i>praemia legis</i>)²⁹
Lex Aufidia	63 ³⁰	Trybun ludowy Aufidius Lurcon	<ul style="list-style-type: none"> – sama obietnica wypłacenia pieniędzy nie jest karalna, musi dojść do ich faktycznego wydania 	<ul style="list-style-type: none"> – kara dożywotniej grzywny za każde naruszenie prawa w wysokości 3000 sestercji
SC ut sodalitates decuriaticae discederent ³¹	56		<ul style="list-style-type: none"> – nakaz rozwiązywania <i>sodalitates</i>³² 	<ul style="list-style-type: none"> – kara taka, jak za rozbój (<i>de vi</i>)³³

Lex Licinia de sodaliciis ³⁴	55 ³⁵	M. Licinius Crassus	<ul style="list-style-type: none"> – skierowana przeciwko stowarzyszeniom <i>sodalicia</i> lub <i>sodalitates</i>. Organizacje te były bardzo wygodną formą dystrybucji pieniędzy „z ukrycia” (miało to zapobiec oskarżeniu kandydata o <i>ambitus</i>). W trakcie kampanii wyborczej organizowali oni dystrybucję podarków i przysług za poparcie na rzecz określonego kandydata; zastraszali także wyborców kontrkandydatów³⁶. Tym sposobem odróżniano <i>crimen ambitus</i> oraz <i>crimen sodaliciorum</i>; proces <i>de ambitus</i> nie wykluczał jednocześnie procesu <i>de sodaliciis</i> w odniesieniu do czynów popełnionych podczas tej samej kampanii wyborczej³⁷ 	<ul style="list-style-type: none"> – dożywotnie wygnanie i konfiskata majątku³⁹ – instytucja <i>praemia legis</i>
Lex Pompeia de ambitu ⁴⁰	52 ⁴¹	Pompejusz	<ul style="list-style-type: none"> – sankcje przeciwko <i>sequestres</i> (osoba przechowująca pieniądze przeznaczone na rozdawnictwo w <i>tribus</i> w celu przekupienia wyborców) oraz <i>divisores</i>³⁸ 	<ul style="list-style-type: none"> – dożywotnie wygnanie, konfiskata majątku?⁴² – gratyfikację dla zwycięskiego oskarżyciela (<i>praemia legis</i>)⁴³

LEX	ROK	AUTORSTWO	REGULACJE	SANKCJE
Cezar i derogacja Lex Pompeia de ambitu	49 ⁴⁴	Cezar ułaskawił tych spośród wygnanych na mocy prawa Pompejusza. ⁴⁵	?	
Lex Iulia	18	Inicjator Oktawian August		<ul style="list-style-type: none">– utrata prawa do sprawowania urzędów na pięć lat⁴⁶– grzywna i infamia jako towarzy- szące powyższej karze

1 Liv. IV 25, 9–14; Fascione, 1984: 69 i n.; Zandberg, 2001: 105; Kołodko, 2012: 69; Sobczyk, 2014: 13; Appel, 2019: 214.

2 Istnienie tego prawa było wielokrotnie podważane przez badaczy: Ogilvie, 1965: 574; Zandberg, 2001: 105.

3 Liv. VII 15.12; Husband, 1915: 376; Zandberg, 2001: 105–106; Appel, 2019: 214–215.

4 Istnienie tego prawa było również podważane przez badaczy: Husband, 1915: 376; Zandberg, 2001: 105–106.

5 Liv. IX 26.8; Th. Mommsen, 1899: 668; Zandberg, 2001: 106.

6 Liv. 40, 19, 11; Por. Plautus, Amphitruo 73–77; Mommsen, 1899: 867; McDonell, 1986: 564–576; Zandberg, 2001: 106; Appel, 2019: 215.

7 Polyb. Hist. 6, 56, 4; Należy zaznaczyć, że wiele trudu sprawiła interpretacja do której z leges tę karę odnoszono; ponadto nie ma zgody wśród badaczy, czy rzeczywście Polibiusz miał na myśli karę śmierci fizycznej, czy nie raczej śmierci cywilnej będącej skutkiem wygnania – aquae et ignis interdictio. Wątpliwości co do tej tezy wyrażają: Fascione, 1984: 102 i n.; Bauerle, 1990: 43 i n.; Zandberg, 2001: 106; Montgomery, 2011; Kołodko, 2012: 99 i n.; Sobczyk, 2014: 19.

8 Liv. Ep. 49; Polyb. VI 56; Zandberg, 2001: 106; Appel, 2019: 215.

9 Większe uznanie zyskał pogląd, że Polibiusz (Polyb. Hist. 6, 56, 4) odwołuje się do niniejszej ustawy: Bauerle, 1990: 45; Zandberg, 2001: 106; Montgomery, 2011: 13 i n.; Kołodko, 2012: 91 i n.; przeciwnego zdania jest Nadig, 1997: 26.

10 Scholia Bobiensia 78 St.; Pomimo wskazania źródłowego część badaczy podważa jej istnienie: Fascione, 1984: 44; Za jej uchwaleniem opowiadają się: Lintott, 1990: 7; Robinson, 1995: 84; Nadig, 1997: 107; Montgomery, 2011: 17; Kowalski, 2007–2008: 31; Kołodko, 2012: 98 i n. Ponadto patrz: Zandberg, 2001: 107–108; Sobczyk, 2014: 20; Appel, 2019: 217.

11 Istnieją trzy interpretacje. Pierwsza z nich klasyficyzuje to 81 r. (Mommsen, 1899: 867); druga to 181 r.; trzecia to 159 r. Szerzej patrz: Zandberg, 2001: 107–108.

12 Cic. Ad Quintum fratrem I, 3, 8; Plaut. Cat. Min. 8,4. Dyskusyjna jest kwestia istnienia tej ustawy. Odrzucają jej istnienie: Nadig, 1997: 223; Zandberg, 2001: 108; Montgomery, 2011: 18 i n.; Fascione, 1984: 44 i n.; Appel, 2019: 218.

- 13 Asconius 69C, Scholia Bobiensia 78–79 St; Cass. Dio 36, 38, 2–5; Linderski, 1983: 113 i n.; Kowalski, 1987/1988: 11, Lintott, 1990: 7; Nadig, 1997: 107; Mommsen, 1899: 870; Zandberg, 2001: 111; Sobczyk, 2014: 15–16; Appel, 2019: 218.
- 14 Konsul ten działał na prośbę senatu. Uchwalenie tej ustawy miało zniweczyć uchwalenia znacznie surowszego prawa przewidzianego w inicjatywie ustawodawczej (rogatio Cornelia de ambitu). Linderski, 1966: 112; Fascione, 1984: 73; Nadig, 1997: 38 i n.; Zandberg, 2001: 108; Sobczyk, 2014: 15–16.
- 15 Jest to sporna kwestia wśród badaczy. Zgodnie z tradycyjną szkołą taki projekt miał być dopiero wprowadzony w lex Tullia de ambitu (Mommsen, Römische Strafrecht, 1899: 870). Powołując się na Asconiusza (ASC. 66) alternatywne pole widzenia zaprezentował Linderski (1966: 116), a także Fascione (1984: 67). Zdaniem zaś Zandberga (2001: 111–112) i Sobczyka (2014: 15–16) kwestia ta zostaje nadal nierozstrzygnięta.
- 16 Sobczyk, 2014: 20.
- 17 Sobczyk, 2014: 20.
- 18 Scholia Bobiensia 78 “Aliquanto postea severior lex Calpurnia et pecunia multavit et in perpetuum honoribus iussit carere damnatos”; Zandberg, 2001: 110–111.
- 19 Nadig, 1997: 40; Bauerle, 1990: 231; Zandberg, 2001: 111.
- 20 Fascione, 1984: 69; Nadig, 1997: 47; Kowalski, 1987/1988: 15; Zandberg, 2001: 112–115; Sobczyk, 2014: 17; Appel, 2019: 218.
- 21 Datacja nie jest pewna. Szerzej patrz: Zandberg, 2001: 113.
- 22 Zapis ten został powtórzony w SC z 64 roku przed Chr. Szerzej na ten temat patrz: Zandberg, 2001: 112–114.
- 23 Ustawa ta odnosiła się do sposobu agitacji nie zaś do płacenia za głosy. Sectatores pochodzili głównie z niższych warstw społecznych, ich duża liczba zgromadzona wokół kandydata miała wywołać wrażenie, że kandydat cieszy się silnym poparciem, co miało skłonić innych wyborców do oddania na niego głosu.
- 24 Cic. Pro Munera; Scholia Bobiensia; Asc.; Cass. Dio; Nadig, 1997: 47; Kowalski, 1987/1988: 15; Zandberg, 2001: 113; Sobczyk, 2014: 17–18; Appel, 2019: 219.
- 25 Kwestia datowania pozostaje sporna. Szerzej patrz: Zandberg, 2001: 115–117.
- 26 In Vat. 37; Pro Sest. 133; Linderski, 1966: 70; Zandberg, 2001: 116.
- 27 Cic. Pro Munera 89; Cic. Pro Cn. Plancio 83; Cass Dio, Historia Romana 37, 29, 1; Scholia Bobiensia 79 St.
- 28 Sporne wydaje się być jak podkreśla M. Sobczyk (2014: 21) czy chodzi o oskarżonych, czy też o sędziów, czy też świadków. Por. Nadig, 1997: 55; Montgomery, 2011: 26; Fascione, 1984: 73; Bauerle, 1990: 69.
- 29 Fascione, 1984: 101 i n.; Bauerle, 1990: 229; Nadig, 1997: 128; Kowalski, 1998: 101 i n.; Sobczyk, 2014: 21.
- 30 Zandberg, 2001: 117–119.
- 31 Ad Q. fr 2, 3.
- 32 Nie ma jednolitej interpretacji regulacji owej ustawy. Porównaj zdania: Mommsen (Mommsen, 1843: 55–56, 60), F.M. De Robertis (1934: 100); Linderski (1966: 78 i n.).
- 33 Zandberg, 2001: 119–120.
- 34 Pro Planc. 45–47; Appel, 2019: 220.
- 35 Zandberg, 2001: 120–122.
- 36 Fascione, 1984: 109 i n.; Kowalski, 1987/1988: 12; Bauele, 1990: 75 i n.; Lintott, 1990: 9; Nadig, 1997: 60; Montgomery, 2011: 31 i n.; Wąsik, 2012: 25 i n.; Sobczyk, 2014: 18–19.

- 37 Na temat zależności m.in. patrz: Fascione, 1984: 109; Za przykład może posłużyć oskarżenie w dwóch niezależnych procesach zarówno o ambitus, jak i o crimen sodalicioium T. Annius Milo (w 52 r. przed Chr.) oraz M. Valerius Messalla Rufus (w 51 r. przed Chr.): Cic. *Ad Atticum* 11,22, 2 i *Asconius* 39 C i 54 C.
- 38 Kowalski, 1983: 110 i n.; Kowalski, 1987/1988: 9; Zandberg, 2001: 120–122; Sobczyk, 2014: 18–19.
- 39 Cic. *Pro Cn. Plancio* 8, 79; Cass. Dio, *Historia Romana* 39, 37, 1; Nadig, 1997: 64; Sobczyk, 2014: 21. Nie zgadza się z interpretacją dożywotniego wygnania Zandberg (2001: 120–121).
- 40 Asc. 31; Appel, 2019: 220–221.
- 41 Zandberg, 2001: 123–125.
- 42 Istniał wyjątek od tej reguły, który pozwalał zostać tym, którzy sami byli oskarżycielem w innym procesie (Appian. *Bellum civile* 2, 24). Sobczyk, 2014: 21.
- 43 *Asconius* 54 C; Cass. Dio, *Historia Romana* 40, 52, 3–4. Sobczyk, 2014: 21.
- 44 Zandberg, 2001: 125.
- 45 Zandberg, 2001: 125.
- 46 Cass. Dio, *Historia Romana*, 54, 16, 1; por. Nadig, 1997: 75 i n.; Kowalski, 2007–2008: 36; Sobczyk, 2014: 21.

Aneks 2. Ustawy *de ambitu* i zawarte w nich regulacje prawne cz. 2

OSKARŻONY	OSKARŻYCIEL	OBROŃCA	ROK	POWÓD SKARGI/WYROK
Tyberius Gutta ¹	<i>ambitus</i> <i>condemnati</i> (osoby, które były skazane na <i>ambitu</i>) ²	?	terminus ante quem 74 r. terminus post quem 66 ³	Skazany na podstawie <i>lex Cornelia</i> lub <i>lex</i> <i>Calpurnia de ambitu</i> –zarzut:? –wyrok:?
Publius Popilius ⁴	?	Gn. Cornelius Lentulus, Clodianus	terminus ante quem 70 r. terminus post quem 66	Skazany –zarzut:? –wyrok:?
Sulla i Autronius ⁵	Lucius Manlius Torkwatus ⁶ i Lucius Aurelius Kotta ⁷		66	Skazany na podstawie <i>lex Calpurnia de</i> <i>ambitu</i> –zarzut:? –wyrok: odsunięci dożywotnio z urzędu ⁸
Lucius Vargunteius ⁹	?	Quintus Hortensius Hortalus ¹⁰	terminus ante quem 66 terminus post quem 62 ¹¹	Skazany na podstawie <i>lex Calpurnia de</i> <i>ambitu</i> –zarzut:? –wyrok:?

OSKARŻONY	OSKARŻYCIEL	OBRONCA	ROK	POWÓD SKARGI/WYROK
Kwintus Gallus ¹²	?	Cycon	terminus ante quem 66 terminus post quem ¹³	Sprawa toczyła się na podstawie lex Calpurnia de ambitu –zarzut: wydanie igrzysek na cześć zmarłego ojca – wyrok: brak informacji o skazaniu lub uniewinnieniu
Lucius Sergius Catylina ¹⁴	Katon	?	63	Do procesu nie doszło ¹⁵ –zarzut:?
Lucius Licinius Munera ¹⁶	Katon Młodszy, Servius Sulpicius Rufus Starszy i Młodszy, Postumus	Cycon, Hortensius, Krassus	63 ¹⁷	Skazany na podstawie lex Tullia de ambitu –zarzut: wady trybu życia Muerny; „niemożność” uczciwego wybrania go na urząd; uchybienia prawne w samej kampanii wyborczej – wyrok: uniewinniony
Kw. Cicilius Metellus Scypion Nazyka ¹⁸	Fawionius ¹⁹	Cycon	60	Skazany na podstawie lex Cornelia lub lex Tullia de ambitu ²⁰ –zarzut:? – wyrok: uniewinniony

Aulus Gabinius ²¹		59	Oskarżony na podstawie lex Tullia de ambitu –zarzut: urządzenie igrzysk –wyrok: do procesu nie doszło
?	Lucius Cornelius Balbus ²³	? terminus post quem 72 terminus ante quem 56	Oskarżony na podstawie lex Calpurnia de ambitu –zarzut:? –wyrok:?
Lucius Calpurnius Bestia	M. Caelius Rufus ²⁴	Cyzeron 56	Oskarżony na podstawie lex Tullia de ambitu (kilka procesów) –zarzut:? –wyrok: uniewinniony (pierwsze kilka procesów) / skazany (ostatni proces) ²⁵
Publius Sestius ²⁶	Gn. Nerius Papinia	56	–zarzut: dotyczył trybuńskiej kampanii w 58 r. –wyrok: uniewinniony? ²⁷

OSKARŻONY	OSKARŻYCIEL	OBRONCA	ROK	POWÓD SKARGI/WYROK
Marcus Cypsius ²⁸	?	Cyceron	terminus ante quem 56 terminus post quem 54	Oskarżony na podstawie lex Tullia de ambitu lub lex Licinia de sodaliciis ²⁹ –zarzut: dotyczył trybuńskiej kampanii –wyrok: skazany
Marcus Nonnius Sufenas ³⁰	?	?	54	Oskarżony na podstawie lex Licinia de sodaliciis –zarzut: dotyczył kampanii o preturę roku 55 ³¹ –wyrok: uniewinniony
G. Messius ³²		Cyceron	54	Oskarżony na podstawie lex Licinia de sodaliciis –zarzut: dotyczył kampanii owładnie zakończony edylat –wyrok: uniewinniony ³³
P. Vatynius	C. Licinius Macer Calvus	Cyceron	54	Oskarżony na podstawie lex Licinia de sodaliciis –zarzut: ? –wyrok: uniewinniony ³⁴

Gn. Plancius ³⁵	Marcus Iuencius Laterensis	Cyeron, Kwintus Hortensius Hortalus	54 ³⁶	Oskarżony na podstawie lex Licinia de sodaliciis –zarzut: ? –wyrok: uniewinniony
Marcus Emilius Skaurus ³⁷	Publius Valerius Triarius	Marcus Tullius	terminus ante quem 54 terminus post quem 52 ³⁸	Oskarżony na podstawie lex Tullia –zarzut: ? –wyrok: skazany na wygnanie
Gaius Memmius ³⁹	Kwintus Akutius		54	Oskarżony na podstawie lex Tullia –zarzut: nadużycia wyborcze w kampanii o konsulat na rok 53 –wyrok: skazany na wygnanie
Marcus Valerius Messala Rufus ⁴⁰	Quintus Pompeius Rufus	Cyeron (podczas pierwszego procesu) ⁴¹ i Quintus Hortensius Hortalus (podczas drugiego procesu) ⁴²	terminus ante quem 54 terminus post quem 51	Oskarżony na podstawie lex Tullia (pierwszy proces) ⁴³ i lex Licinia de sodaliciis (kolejny proces) ⁴⁴ –zarzut: nadużycia wyborcze w kampanii o konsulat na rok 53 –wyrok: uniewinniony / nierozstrzygnięte (pierwszy proces) i skazany (podczas drugiego procesu) ⁴⁵

OSKARŻONY	OSKARŻYCIEL	OBRONCA	ROK	POWÓD SKARGI/WYROK
Gneius Domicius Calvinus	Cn. Memmius ⁴⁶	?	54	Oskarżony na podstawie lex Tullia -zarzut: nadużycia wyborcze w kampanii o konsulat na rok 53 -wyrok: ?
Aulus Gabinius ⁴⁷	P. Cornelius Sulla ⁴⁸	?	54	Oskarżony na podstawie lex Tullia -zarzut: nadużycia wyborcze w kampanii o konsulat na rok 58 -wyrok: ?
Tytus Annius Milon ⁴⁹	Appius Claudius Pulcher, Appius Claudius, Publius Valerius Leo, Cneius Domicius ⁵⁰		52	Oskarżony na podstawie lex Pompeia -zarzut: nadużycia wyborcze w kampanii o konsulat na rok 52 -wyrok: in absentia skazany na dzień po skazaniu de vi
Publius Plancius Hypseus ⁵¹	?	?	52	Oskarżony na podstawie lex Pompeia -zarzut: nadużycia wyborcze w kampanii o konsulat na rok 52 -wyrok: skazany
Publius Sestius ⁵²	?	Cyzeron	52	Oskarżony na podstawie lex Pompeia -zarzut:? ⁵³ -wyrok:? ⁵⁴

Marcus Calidius	Bracia Gallius	?	51	Oskarżony na podstawie lex Pompeia –zarzut: nadużycia w kampanii o konsulat na rok 50, którą przegrał ⁵⁵ –wyrok: uniewinniony ⁵⁶
Gaius Claudius Marcellus ⁵⁷	Marcus Calidius		51	Oskarżony na podstawie lex Pompeia –zarzut: nadużycia w kampanii o konsulat na rok 50, którą przegrał –wyrok: uniewinniony ⁵⁸
Servaeus ⁵⁹	?	?	51	Oskarżony na podstawie lex Pompeia –zarzut:? –wyrok: skazany i usunięty z urzędu ⁶⁰
Appius Claudius Pulcher	Publius Cornelius Dolabella (wytoczył dwie sprawy: de maiestate i de ambitu) ⁶¹	Marcus Iulius Brutus, Quintus Hortensius Hortalus	50	Oskarżony na podstawie lex Pompeia –zarzut: kampania konsularna na rok 54 lub kampania cenzorska na rok 50 ⁶² –wyrok: uniewinniony ⁶³

1 Pro Cluent. 98 i 103.

2 Pro Cluent. 98.

3 Alexander, 1990: 80 i n.; Zandberg, 2001a: 277.

4 Pro Cluent. 132.

5 Pro Sulla 15, 50, 90; Sal. Cat. 18, 2; Liv. Ep. 101; Suet. Iul. 9; Cass. Dio 36, 44, 3; Cass. Dio 37, 25, 3; Fin. 3, 22.

6 Był synem jednego z przegranych w tych wyborach konsułów, wcześniej pełnił funkcję legata Pompejusza (67 r. przed Chr.)

7 Kandydował w tych wyborach i przegrał, był też kuzynem Cezara.

8 Miało to ich skłonić do pierwszego spisku przeciw Katylinie. Na ich miejsce wybrano nowych konsułów, tych którzy przedtem kandydowali na urząd, ale przegrali – ... – wkrótce po tym zdarzeniu zostali zamordowani. Gruen, 1969: 22; Zandberg, 2001a: 278.

- 9 Pro Sulla 6; Sal. Cat. 28, 1.
- 10 Zandberg, 2001a: 279.
- 11 Na temat datacji szerzej patrz Linderski, 1963: 511–512; Bauele, 1990: 140; Zandberg, 2001a: 279.
- 12 Asc. 78–79.
- 13 Na temat datacji szerzej patrz Ramsey, 1980: 404 i n.; Alexander, 1990: 107; Ślapek, 1999: 108; Zandberg, 2001a: 279.
- 14 Pro. Mur. 51.
- 15 Zandberg, 2001a: 281.
- 16 Pro. Muro. 11 i 70; Plut. Cat. Min. 21.
- 17 Alexander, 1990: 111; Zandberg, 2001a: 281.
- 18 Ad. Att. 2, 1, 9.
- 19 Dawny konkurent oskarżonego, w ubieganiu się o kwesturę; Broughton, MRRIII: 41.
- 20 Za lex Cornelia jest Alexander, 1990: 117; Za lex Tullia opowiada się zaś Zandberg, 2001a: 282.
- 21 Ad. Q. fr. 1, 2, 15; Ad. Q. fr. 2, 19, 3; Ad. Q. fr. 2, 24, 3; Zandberg, 2001a: 282–283.
- 22 Pro Balbo 57.
- 23 Po tym procesie został nagrodzony, w konsekwencji czego wszedł do tribus Clustumina w miejsce oskarżonego w tym procesie; Zandberg, 2001a: 283.
- 24 Pro. Cael. 16.
- 25 Cic. Phil. 11, 11; Alexander, 1990: 131; Bauerle, 1990: 164; Nadić, 1997: 159; Zandberg, 2001a: 284.
- 26 Ad. Q. fr. 2, 3, 5.
- 27 Alexander, 1990: 131; Zandberg, 2001a: 284.
- 28 Pro Plancio 75–77.
- 29 Zależne jest to od daty przeprowadzenia procesu. Szerzej patrz Alexander, 1990: 136; Zandberg, 2001a: 285.
- 30 Ad Att. 4, 15.3–4
- 31 Linderski, 1969: 292; Alexander, 1990: 138; Zandberg, 2001a: 285.
- 32 Ad Att. 4, 15, 9.
- 33 Nie jest to potwierdzone źródłowo, można tak jedynie przypuszczać na podstawie przekazanych informacji źródłowych (Ad. Att. 8, 11[D] 2) jakoby Messiusz pojawił się w Italii, u boku Pompejusza, 27 lutego 49 roku. Zandberg, 2001a: 286.
- 34 Watinius spotykamy w 51 r. przed Chr. w Galii (Caes. Bell. Gal. 8, 46, 4.); Zandberg, 2001a: 286.
- 35 Pro Plancio 24.
- 36 W związku z tym, że w roku 55 urzędnicy-elekci objęli swoje urzędy zaraz po wyborach, proces rozpoczął się po wygaśnięciu immunitetu związanego z pełnieniem funkcji edyla; Zandberg, 2001a: 287.
- 37 Asc. 16–25; Pro Scauro.
- 38 W nauce istnieją różne teorie na temat datowania. Por. Gruen, 1995: 332; Alexander, 1990: 147, 157; Bucher, 1995: 396–421; Zandberg, 2001a: 288.
- 39 App. BC 2, 24; Zandberg, 2001a: 288–189.

- 40 Ad Att. 4, 17, 5; Zandberg, 2001a: 289.
 41 Ad Q. fr. 3, 1, 16; Ad Q. fr. 3, 3, 2.
 42 Ad Att. 5, 12, 2.
 43 Ad Att. 4, 17, 5; Zandberg, 2001a: 289.
 44 Fam. 8, 4, 1; Zandberg, 2001a: 289.
 45 Fam. 8, 2, 1.
 46 Trudno zidentyfikować jego postać: 1. Gn. Memmiusz – pretor z 58 r., który także był sądzony de ambitu; 2. Gn. Memmius – trybun ludowy z 54 r., który był oskarżycielem Quintusa Cecylliusa Metellusa Scypiona Nazyki; Gruen, 1995: 332; Alexander, 1990: 147; Zandberg, 2001a: 289.
 47 Ad Q. fr. 3, 3, 2; Ad Att. 4, 18, 3.
 48 Wspierali go Caius Memmius (trybun ludowy z 54 r.), Lucius Cecyllius Rufus (pretor z 57 r.), Publius Cornelius Sulla (syn oskarżyciela głównego); Zandberg, 2001a: 290.
 49 Równolegle toczyły się przeciw niemu trzy procesy: de vi (Asc. 34), de sodalicis (Asc. 34), oraz de ambitu (Asc. 34). W pierwszej kolejności został skazany w procesie de vi na wygnanie, na które udał się do Marsylii (Asc. 47). Pomimo to kolejne dwa procesy toczyły się, jak przypuszcza Zandberg (2001a: 290) w celu propagandowym. W taki sposób między innymi Pompejusz uspokajał sytuację w mieście, któremu senat przyznał konsulat sin college na rok 52.
 50 Asc. 48.
 51 Kolejny z pompejańskiej ławy oskarżonych, był konkurentem Tytusa Anniusa Milona do konsultatu na rok 52; Cass. Dio 40, 53, 1; App. BC 2, 24; Zandberg, 2001a: 290.
 52 Kolejny z pompejańskiej ławy oskarżonych, był trybun ludowy z 57 roku. Zandberg, 2001a: 290.
 53 Ad Att. 13, 49, 1; Zandberg, 2001a: 290.
 54 Zdaniem Zandberga (2001a: 291) przekaz źródłowy (App. BC 2, 24) jest mało wiarygodny.
 55 Fam. 8, 4, 1; Prawdopodobnie oskarżenie to miało charakter osobisty, bowiem kilka lat wcześniej oskarżony sam oskarżał de ambitu ojca oskarżycieli – Quintusa Galliusa. Zandberg, 2001a: 291.
 56 Caes CB 1, 2; Zandberg, 2001a: 291.
 57 Ad fam. 8, 9, 2–5.
 58 App BC 2, 26; Zandberg, 2001a: 293.
 59 Ad fam. 8, 4, 2.
 60 Zandberg, 2001a: 293.
 61 Fam. 8, 6, 1.
 62 Za pierwszym świadczy interpretacja źródeł (Fam 3, 1, 1–2), za drugim patrz. Münzer, RE III 2852; Zandberg, 2001a: 293.
 63 Fam. 3, 12, 1; Zandberg, 2001a: 293.

Bibliografia

- Albertini, E. (1923): *Les divisions administrative de l'Espagneromaine*. Paris.
- Alexander, M.C. (1990): *Trials in the Late Roman Republic, 149 BC to 50 BC*. Toronto.
- Appel, H. (2019): *Ite in suffragium*. O wyborach w republikańskim Rzymie, Toruń.
- Bauerle, E.A. (1990): *Procuring and election. Ambitus in the Roman republic 432–49 B.C.* Michigan.
- Bucher, G.S. (1995): *Appian BC II, 24 and the Trial de ambitu of Marcus Aemilius Scaurus*, „*Historia*” 44: 396–421.
- De Robertis, F.M. (1934): *Il diritto associativo romano*. Bari.
- Fascione, L. (1984): *Crimen e quaestio ambitus nell'età repubblicana*. Milano.
- Frydyk, M. (2010): *Gli intrighi elettorali a Roma – crimen ambitus*, „*Studia Prawnoustrojowe*” 12: 57–60.
- Gruen, E.S. (1969): *Notes on First Catilinarian Conspiracy*, „*Classical Philology*” 64: 20–24.
- Gruen, E.S. (1995): *Last generation of the Roman Republic*. Berkeley.
- Hall, U. (1964): *Voting procedure in Roman Assemblies*. „*Historia*” 13: 267–306.
- Husband, R.W. (1915): *The Law of Poetelius on Corrupt Practices at Elections*, „*CJ*” 10: 376–385.
- Jurewicz, A.R. (2012): *Komentarz do leges sumptuariae wymienionych w Gell. 2.24*, w: P. Kołodko: *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych: od ustawy XII tablic do dyktatury Sulli*. Białystok.
- Kowalski, H. (1983): *Organizacja przekupstw wyborczych w Rzymie w okresie schyłku republiki*. „*Acta Universitatis Wratislaviensis, Antiquitas*” IX.Wrocław: 107–117.
- Kowalski, H. (1987/1988): *Przekupstwa wyborcze w Rzymie w okresie schyłku republiki*. „*Rocznik Lubelski*” 29/30: 7–16.
- Kowalski, H. (1998): *Praemia legis w rzymskim ustawodawstwie de ambitu a I w. p.n.e.*, „*Res historica*” 5. Lublin: 101–113.
- Kowalski, H. (2007–2008): *Die Wahlbestechungen in kaiserzeitlichen Rom*. „*Pomoerium*” 6: 29–45.

- Linderski, J. (1963): *Cicero and Sallust on Vargunteius*. „Historia” 12: 511–512.
- Linderski, J. (1966): *Rzymskie zgromadzenia wyborcze od Sulli do Cezara*. Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Lintott, A. (1990): *Electoral Bribery in Roman Republic*. „JRS” 80: 1–16.
- Litewski, W. (2003): *Rzymski proces karny*. Kraków.
- McDonell, M. (1986): *Ambitus and Plautus Amphitruo* 65–81. „AJP” 107: 564–576.
- Mommsen, Th. (1843): *De collegiis et sodaliciis Romanorum*. Kiliae.
- Mommsen, Th. (1899): *Römische Strafrecht*. Leipzig.
- Montgomery, D. (2011): *Ambitus: Electoral Corruption and Aristocratic Competition and in the Age of Cicero*, w: A. Jurewicz, R. Sajkowski, B. Sitek, J. Szczerbowski, A. Świętoń (red.), *Rzymskie prawo publiczne. Wybrane zagadnienia*. Olsztyn: 165–170.
- Nadig, P. (1997): *Ardet ambitus. Untersuchungen zum Phänomen der Wahlbestechungen in der römischen Republik*. Frankfurt am Main.
- Ogilvie, R.R. (1965): *Commentary on Livy* 1–5. Oxford.
- Perelli, L. (1994): *La corruzione politica nell’antica Roma. Tangentialversazioni malcostume illeciti raccomandazioni*. Milano.
- Ramsey, J.T. (1980): *A Reconsturcione of Q. Gallius Trial for Ambitus: „One Less Reason for Doubting the Authenticity of the Commentariolum Petitionis”*. „Historia” 29: 401–441.
- Robinson, O.F. (1995): *The Criman Law of Ancient Rome*. Duckworth.
- Rominkiewicz, J. (2016): *O rzymskich ustawach ograniczających wydatki na organizację uczt*. (Makrobiusz. „Saturnalia” 3,17), „Studia historycznoprawne”: 29–55.
- Schuller, W. (2000): *Ambitus. Einige neue Gesichtspunkte*. „Hyperboreus” 6: 349–361.
- Sitek, B. (2008): *Lex Coloniae Genetivae Iuliae Sue Ursonensis i Lex Irnitiana. Ustawy municypalne antycznego Rzymu. Tekst, tłumaczenie i komentarz*. Poznań.
- Sitek, B. (2010): *Convivium, cena i donum minus w antycznym Rzymie a współczesne dylematy korupcji wyborczej (crimen ambitus)*. „Studia Prawnoustrojowe” 11: 5–15.

- Sitek, B. (2011): *Autonomie lokalne – municipia*, w: A. Jurewicz, R. Sajkowski, B. Sitek, J. Szczerbowski, A. Świętoń (red.), *Rzymskie prawo publiczne. Wybrane zagadnienia*. Olsztyn.
- Słapek, D. (1999): *Gladiatorzy i polityka. Igrzyska w okresie późnej Republiki Rzymskiej*. Warszawa.
- Sobczyk, M. (2014): *Przestępstwo korupcji wyborczej w republikańskim Rzymie*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” LXVI, z. 2: 11–30.
- Staveley, E.S. (1972): *Greek and Roman voting and elections*. London.
- Taylor, L.R. (1968): *Party politics in the age of Caesar*. Berkeley.
- Twarowska-Antczak, E. (2012): *Flawijskie leges municipales*, w: L. Mrozwicz (red.), *Studia Flaviana II*. Poznań: 171–183.
- Twarowska-Antczak, E. (2018): *Od lex Iulia municipalis do flawijskich leges municipales. Rozwój rzymskiej administracji municypalnej od Juliusza Cezara do Domicjana*. Warszawa.
- Twarowska-Antczak, E. (2019): *Parvo fames constat, magno fastidium*. Rzymskie ustawy ograniczające przepych biesiad w kontekście społeczno-kulturowym, w: W. Ślusarczyk, D. Gawenda-Kempczyńska, R. Wilczyński (red.), *Pokarm i Napój. Studia nad Kulturą i Rolą Żywnienia. Sytość I głód*. Lublin: 119–129.
- Wallinga, T. (1994): *Ambitus in the Roman Republic*, „Revue Internationale des Droits de l'Antiquite” 41. 1994: 411–442.
- Wąsik, D. (2012): *Przestępstwa przeciwko wyborom i referendum*. Olsztyn.
- Wołodkiewicz, W. (2007): „Okręcenie” wyborców – czyli *crimien ambitus* w prawie rzymskim. „Palestra” 11–12: 120–124.
- Zandberg, A. (2001): *Leges de ambitu u schyłku republiki rzymskiej*, „Meander” 56: 103–126.
- Zandberg, A. (2001a): *Leges de ambitu*. Rzymskie ustawodawstwo wyborcze u schyłku republiki (II). „Meander” 56: 277–294.